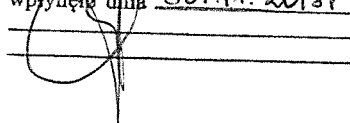

Henryk Wróbel

UNIwersytet Warszawski
 Wydział Polonistyki
 wpłynęło dnia 30.11.2018r.

Ocena rozprawy doktorskiej mgr Marii Kuc p.t.

Wyrażanie latywności (lokalizacji dynamicznej) we współczesnym języku polskim

Obszerna rozprawa Marii Kuc (335 stron) została przez autorkę podzielona na dwie nierówne części: część I zatytułowaną „Problemy teoretyczne” (r. I-VI do s. 247) i część II „Wybrane zagadnienia szczegółowe” (r. VII, ss. 249-301; poza wstępem, bibliografią i abstraktem zawiera jeszcze trzy aneksy na ss. 302-316).

W części I przeplatają się rozważania teoretyczne z licznymi interpretacjami wyrażen języka polskiego, którym praca jest poświęcona. W pierwszym rzędzie zostało dokładnie wyznaczone główne pole badań, których wyniki autorka prezentuje w rozprawie: spośród różnych rodzajów ruchu przedmiotów i istot żywych w przestrzeni, obserwowanych przez użytkowników współczesnej polszczyzny w obiektywnej rzeczywistości, wybrana została translacja (o stałym kierunku) pojedynczego obiektu O wobec pojedynczego lokalizatora L i sposób językowego wyrażania licznych jej odmian. Zgodnie z tym autorka nie koncentruje się na badaniu wypowiedzi na temat lokalizacji statycznej przedmiotów, ruchu obrotowego i obiegowego, ruchu drgającego i ruchu nieukierunkowanego lub zmiennego (o czym niżej), choć zwraca na nie również uwagę, traktując je jako tło dla badanych wyrażen. Wybór ten stara się dobrze uzasadnić, sięgając do prac logicznych, matematyczno-fizycznych, psychologicznych i dotychczasowych prac językoznawczych, których drobiazgowo referowanie zajmuje znaczną objętość tekstu. Z prac typu pierwszego i drugiego czerpie informacje o złożoności relacji między przemieszczanym w czasie przedmiotem O a lokalizatorem L w porównaniu z prostą relacją tych elementów w lokalizacji statycznej. Dla autorki szczególnie istotne są wyniki badań z zakresu psychologii poznawczej oraz językoznawstwa kognitywnego i strukturalnego. W pierwszym wypadku za istotne uznała operacje percepcji przedmiotów w przestrzeni za pomocą zmysłów w ścisłym związku z percepcją własnego ciała obserwatora, które stanowią punkt odniesienia dla takich łopozycyjnych pojęć, jak przód : tył, góra : dół, przestrzeń widoczna (w zasięgi rąk i/lub wzroku) : niewidoczna (wyobrażeniowa), blisko : daleko, wewnątrz : zewnątrz, na lewo : na prawo. Zostały one uzupełnione o pojęcia wynikające z badań kognitywistów, starających się rekonstruować językowe obrazy przestrzeni i świata z pola zainteresowania autorki: byty przestrzenne i ich kształty wobec nieprzestrzennych, konceptualizacja ruchu samoistnego i wymuszonego,

orientacja kierunkowa drogi, przestrzeń lokalizująca P i jej granice oraz w jej obrębie lokalizacja O względem L wraz ze stopniem jej dokładności (r.2. i część r. 4.). Jednocześnie autorka podkreśla, że podstawowym, najwyrazistszym punktem wyjścia do zbadania wszystkich szczegółów przemieszczania obiektów w przestrzeni, jest analiza wszystkich możliwych typów zdań, które opisują wyróżnioną na wstępie sytuację. Jak wiadomo, są to zdania – odpowiedzi na pytania *skąd?*, *dokąd/w jakim kierunku?*, *którędy?* przemieszcza się dany obiekt, nazywające odpowiednio ruch adlatywny, ruch ablatywy i ruch perlatywny; autorka dodała ponadto ruch ambilatywny, o czym niżej. Analiza struktury i semantyki tych zdań została przeprowadzona zgodnie z zasadami lingwistyki strukturalnej, a za wzór przyjęła autorka prace Adama Weinsberga 1970, 1973.

Zdania informujące o wszystkich rodzajach translacji przedmiotów muszą zawierać centrum – predykat, tj. czasowniki ruchu, do których dołączane są różne składniki precyzujące (to w r. 3.). Do listy tych czasowników, wybranych z pracy B. Bojar 1979, weszły te czasowniki, których za główne składniki znaczenia autorka uznała `poruszać się, posuwać się` w czasownikach ruchu samoistnego, i `powodować przemieszczanie się przedmiotu` w czasownikach ruchu wymuszonego, z możliwością dodania lokalizacji ukierunkowanej drogi przemieszczania, czyli tzw. frazy dynamicznej. Do listy tej nie weszły więc (jak wspomniałem wyżej) czasowniki ruchu drgającego i obrotowego, co potwierdzają pojawiające się przy nich frazy statyczne, ale także czasowniki ruchu nieukierunkowanego (zmiennego) typu *chodzić, jeździć, pływać* gdzieś, co jest wg mnie słabo uzasadnione. Świadczą o tym zawarte w nich powyższe składniki znaczeniowe i niektóre ich użycia habitualne, choć pewne frazy dynamiczne przy nich zmieniają znaczenie, np. *X chodzi do szkoły* = 'uczy się', *X chodzi do kościoła* = 'jest wierzący' wobec *X chodzi do tego kościoła*. Trzeba więc zająć się dokładną analizą wykładników przestrzennych konotowanych przez czasowniki ruchu postępowego, co postuluje autorka; ja bym dodał, że także tych, które je implikują, oraz możliwości ich pomijania przez mówiącego, gdy konsytuacja/kontekst są dla rozmówców informacyjnie wystarczające.

Interesująco przedstawia się wynik sondażowego zbadania typów wspomnianych określeń lokalizacji dynamicznej. Semantycznie podzieliła je autorka na przestrzenne i nieprzestrzenne. W grupie pierwszej wyróżnia a) określenia wyznaczające relację O ruchomego względem L stabilnego i te tylko poddaje analizie w głównej części pracy, odrzucając wyrażenia b) lokalizujące przedmiot przez podanie przebytej odległości oraz całą grupę drugą. Natomiast z punktu widzenia formalnego dzieli je na 1. leksykalne: a) wyrażenia przyimkowe, b) przysłówki i c) zaimki przysłowne, i 2. słowotwórcze, tj. przedrostki

przestrzenne tworzące bogatsze semantycznie czasowniki translacji z czasownikami rdzennymi i mogące się od nich różnić walencją semantyczną i składniową, określić leksykalnych.

Zmierzanie do dokładnej analizy zdań z czasownikami prefiksalnymi przerywa dość niefortunnie r. 4., w którym autorka wraca do zreferowania, tym razem znacznie dokładniej, modeli teoretycznych i ich praktycznych realizacji w pracach językoznawczych, głównie polskich. Szczególnie dużo miejsca poświęca pracy A. Weinsberga 1973.

Jako obligatoryjne kategorie semantyczne translacji przyjmuje autorka zachowanie przestrzenne O + usytuowanie P wobec L (co brzmi niejasno). Obie mogą być doprecyzowane przez rozmieszczenie wyróżnionych fragmentów P oraz stosunek do jej granicy jako jej translimitacja lub wskazanie punktu początkowego PW ew. końcowego PD, tj. limitatywność. W oparciu o nie wyjaśnia adlatywność, ablatywność i perlatywność przemieszczenia i szczegółowe ich odmiany poparte przykładami. Jak wspomniałem, rozszerza je o ambilatywność, kiedy czasowniki prefiksalne konotują równocześnie PW i PD (o czym niżej). Następnie dokonuje przeglądu znaczeń przestrzennych, jakie wnoszą wyliczone powyżej wykładniki językowe rządzone lub implikowane przez czasowniki. Do wyrażań przyimkowych, omawianych we wcześniejszych pracach, wprowadza pewne uporządkowanie. Grupę przysłówków tworzą u autorki (za R. Grzegorzycowi 1975) zadwerbalizowane wyrażenia przyimkowe typu *w przód, od tyłu, w bok, w górę, z dołu, od wschodu, na południe*, formy narzędnika, np. *(iść) lasem*, oraz *wzwyż*; zaznacza, że wyrazy poprzyimkowe funkcjonują też jako rzeczowniki.

Grupa tzw. zaimków przysłownych wyliczonych przez autorkę jako określniki latywne nie budzą zastrzeżeń. Natomiast kryterium ich wyodrębnienia, inaczej niż rzeczowników, przyimków i przysłówków nie jest składniowe, dlatego umieściłbym je wśród przysłówków o specyficznych funkcjach semantyczno-tekstowych.

Z licznych prac opisujących prefiksację czasowników, w tym czasowników ruchu, wybrała autorka 12 prefiksów o funkcji przestrzennej: 6 wyłącznie latywnych i 6 lokatywno-latywnych. Nie znalazł się wśród nich prefiks *po-*, który wg mnie ma podstawową funkcję adlatywną. Wśród znaczeń prefiksów wymienia znane już, jak kierunek, droga, usytuowanie P i L, perspektywa i miejsce obserwatora oraz wpływ aspektu dokonanego na relewancję granicy P, ale też rzadziej notowane, jak nacechowanie stylistyczne i zdziwienie obserwatora. Za najważniejsze uznają podkreślenie znaczenia reakcji i walencji semantycznej czasownika prefiksального (lub jej braku) dla różnych typów omówionych wcześniej wyrażań przestrzennych i ich korelacji z prefiksami, choć na ten temat dowiadujemy się raczej mało.

W najobszerniejszym r. 6. (s. 114-247) podejmuje autorka próbę ukazania systemu znaczeń polskich określników latywnych w zakresie a) adlatywności, ablatywności i perlatywności, b) limitatywności i translimitacji P, c) usytuowania P relacji do punktu drogi, d) rozmieszczenia ściślejszych obszarów P. W opisie każdego z tych zakresów dodaje autorka mnóstwo dodatkowych elementów znaczeniowych precyzujących lub wzbogacających przemieszczanie O przy różnych wykładnikach. Wrażenie robi dążność do uchwycenia wszelkich szczegółów drogi przemieszczania O w stosunku do L, np. wewnątrzność: zewnątrzność, pozycja i perspektywa obserwatora oraz decyzja mówiącego o umieszczeniu lub pominięciu tych szczegółów w komunikacie. W każdym z wymienionych wyżej obszarów zestawia opozycje typów wyrażeń nazywających elementy składające się na latywność przedmiotów i ukazuje ich większą lub mniejszą regularność. W tych zestawieniach uważam za zbędne pojęcie ambilatywności, bowiem każdy czasownik latywny implikuje odniesienie do dwóch punktów drogi niezależnie od ich językowego wskazania, o czym świadczą też przykłady autorki na latywność wertykalną. W zakończeniu tych rozważań znajdujemy dobre porównanie podobieństw i różnic między wyrażaniem lokatywności i latywności. Jednak wobec wielkiego rozdrobnienia wykładników i możliwości ich korelacji, z których tylko próbki autorka ukazała, czytelnik nie jest w stanie odtworzyć spójnego systemu znaczeń polskich wyrażen latywnych. Zadowolamy się konstatacją, że w językowym obrazie świata ważniejsze jest, jak przebiega przemieszczanie przedmiotów niż ich lokalizacja, przy czym mentalnie ważniejsza jest dla mówiących adlatywność, o czym świadczą duże możliwości jej wyrażania w porównaniu z ablatywnością i perlatywnością.

Rozprawę zamyka część II, w której autorka przedstawia sposób wyznaczania orientacji kierunkowej O wobec L znajdującego się poza trasą ruchu i nie jest jej początkiem ani celem. Analizie zostały poddane trzy typy zdań, w których lokalizatorami-wyznacznikami kierunku są: a) nazwy konkretnych, morficznych przedmiotów lub ich anaforyczne zastępniki, b) przysłówki wtórne określające ogólnie to, co widzi przed sobą obserwator, i c) nazwy stron świata. I tak w grupie a) zdania adlatywne zawierają frazy *ku +dat.*, *w kierunku+gen.*, *w strone+gen.*, *na+acc.*, zdania ablatywne – *od strony+gen.*, *od+gen.* W typie b) o kierunku informują wyrażenia *w przód*, *naprzód*, *ku przodowi*, *przed siebie*. W zdaniach typu c) są wyrażenia *na południe*, *ku północy* itp. w ruchu adlatywnym i *ze wschodu*, *od zachodu* itp. ablatywnym. Wszędzie autorka bada ich otoczenie, zwł. klasy czasowników, a także inne określenia latywne, które z nimi mogą współwystępować. Dodajmy na koniec rozdziału zamykającego tekst rozprawy, że brak mu, niestety, zwięzłości, zapewne z racji

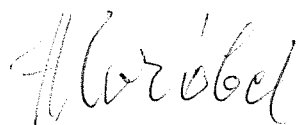
skrupulatności autorki, co przy licznych powtórzeniach i niezbyt dokładnej interpunkcji sprawia, że czytelnik ma trudności w śledzeniu toku wywodu.

Do rozprawy dołączyła autorka trzy pożyteczne aneksy:

1. listę czasowników łączących się z prefiksami przestrzennymi,
2. znaczenia latywne przyimków + rządzone przypadki,
3. znaczenia latywne prefiksów czasownikowych, sporządzone na podstawie prac A. Krupianki 1979, H. Wróbla 1984 i J. Linde-Usiekniewicz 1988 z zaznaczeniem ew. różnic w interpretacji.

Konkluzja:

Główną wartością rozprawy mgr Marii Kuc jest zebranie w jednym obszernym tekście wszelkich dostępnych informacji na temat przestrzeni, ruchu, translacji przedmiotów i przebiegu jej dróg względem lokalizatora, jej konceptualizacji w umyśle mówiącego i sposobów jej wyrażania w języku polskim. Informacje nawiązują skrótowo do sądów logicznych, matematyczno-fizycznych i psychologicznych, ale przede wszystkim pochodzą z licznych prac językoznawczych, głównie polskich. Autorka dokonała konfrontacji różnych poglądów na te tematy i metody ich opisu, zweryfikowała je w najdrobniejszych szczegółach w analizie własnego materiału. Całość porządkuje, rozjaśnia i uzupełnia w pewnych obszarach naszą wiedzę o polskich wykładnikach językowych opisujących przemieszczanie przedmiotów pod względem leksykalnym, semantycznym, semantyczno- i formalno-składniowym, słowotwórczym i po części ich wzajemnych relacjach w strukturach zdań w oparciu o rzetelną wiedzę ogólnojęzykoznawczą. Stwierdzam więc, że rozprawa spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim, dlatego wnoszę o dopuszczenie mgr Marii Kuc do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

(prof. dr hab. Henryk Wróbel)

Katowice, 26.11.2018.